

Urbane prilike i razvoj naselja u nahiji Sokol (Gračanica) u 16. i početkom 17. stoljeća

Rusmir DJEDOVIĆ

Izvori za proučavanje naselja i urbanih prilika

ZA ISTRAŽIVANJA ukupnih, a posebno detaljnih prilika u Gračanici i okolini na početku turske uprave najvažniji su izvori turske provenijencije. Radi se o katastarsko-poreskim popisima (Tapy defteri) za ovaj dio Osmanskog carstva. Ti nam izvori pružaju obilje konkretnih podataka za Gračanicu i okolinu tokom čitavog 16. pa i početkom 17. stoljeća. Iz njih se može dosta saznati i o prilikama iz prethodnog perioda. Ti su defteri naročito korisni za istraživanja razvoja naselja i stanovništva, jer dosta govore i o konkretnom izgledu naselja - sa teritorijalnog i urbanog stanovišta. Vrlo malo su do sada korišćeni za detaljnije studije teritorijalnog i urbanog razvoja naselja gračaničke općine.

Defteri se dijele na sumarne (opće) i opširne (detaljne). Čuvaju se u turskim arhivima, većinom u Arhivu Predsjedništva vlade u Istanbulu, a manje u arhivima u Ankari. Oni defteri koji se odnose na prostor Bosne i Hercegovine većinom su kopirani i mikrofilmovani tokom šesdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća, ali su odmah na početku posljednjeg rata izgorjeli pod granatama koje su uništile Orijentalni institut u Sarajevu. Nešto toga materijala je objavljeno, ali većina je u vrlo različitom stepenu dostupnosti za istraživače.

Područje nahije Sokol, sa naseljem Gračanica, prvi puta bilo je predmet popisa 1528. godine, kada je izvršen opširan popis

vlahu stočara u Zvorničkom sandžaku.¹ Pet godina kasnije, tj. 1533. godine, izvršen je sumarni popis Zvorničkog sandžaka, koji je i preveden i publikovan. U njemu se mogu naći pristupačni podaci o ukupnom broju kuća i porezima svih naselja nahije Sokol.² Sumarni popis iz 1538. godine je sa istim podacima o Gračanici kao u prethodni.³

Opširni (poimenični) defter Zvorničkog sandžaka iz 1548. godine je najvažniji izvor za proučavanje teritorijalnog razvoja grada Gračanice u 16. stoljeću, pogotovo za proces njenog nastajanja i sticanja statusa grada (kasabe), kao najvažnijeg događaja u ukupnom razvoju naselja.⁴ Tokom 16. stoljeća

1 Sumarne podatke o naseljima Sokolske nahije iz ovog popisa dao je Milan Vasić 1959. godine, uglavnom sa aspekta knežinske organizacije nahije. Opširan popis iz 1528., u prevodu Adema Handžića za naselja Sokolske nahije, koji do sada nije bio objavljen, donosi 20. broj Gračaničkog glasnika, iz novembra 2005. godine

2 Rad Adema Handžića iz 1986. godine.

3 Nije nikada transliteriran sa osmanskog na latinično tursko pismo, niti je preveden sa starosmanskog na bosanski jezik.

4 Ovaj popis predstavlja jedan od najurednijih popisa naših zemalja i obuhvata 1000 stranica. Popisom je rukovodio Hasan, sin Jusufov uz Foče, nazir carskih mukata i utemeljitelj poznate Aladža džamije u Foči. Sadrži podatke o stanovništvu poimenu po pojedinim naseljima, poreze od privrednih grana i prometa, vakufe, te daje detaljne podatke o razvitku gradskih naselja, pa i Gračanice, u Zvorničkom sandžaku. Ovaj popis je puno koristio

Gračanica i njezina okolina su još dva puta popisane i to 1566. i 1582. godine.¹

Opširni defter Zvorničkog sandžaka, urađen u periodu 1600. - 1604. godina je najvažniji izvor podataka za proučavanje razvoja grada Gračanice na prelazu iz 16. u 17. stoljeće.²

Svi navedeni opširni (detaljni) popisi nahije Sokol (iz 1528., 1548. i 1604. godine), prvi puta se objavljuju u ovom (20.) broju "Gračaničkog glasnika", kao izvor dostupan za dalja istraživanja.

Naselja i urbane prilike u 16. i na prelazu u 17. stoljeće

Područje Gračanice i okoline, usljed povoljnih prirodnih i društvenih prilika, bilo je naseljeno od najstarijih vremena razvoja ljudske civilizacije. Postoje registrovana ljudska staništa i naselja na ovom području još od prahistorije (paleolit, neolit, metalno doba). I iz ranog srednjeg vijeka u bližoj okolini Gračanice su otkriveni arheološki lokaliteti, a tokom kasnog srednjeg vije-

ka u župi Sokol, koja je zahvatala okolinu Gračanice, već se nalaze brojna i značajna naselja. Prema brojnim podacima koje nam pružaju historijski izvori (iz srednjeg vijeka i početka osmanske uprave), arheološki tragovi, materijalni ostaci, toponimi, predanja itd., zasigurno znamo za dvadesetak naselja u župi Sokol. Svakako su najznačajniji i najstariji: Gračanica, Sokol i Drenovac. Naselja Gračanica i susjedni Drenovac su vrlo važni rudnici željeza na širim bosanskim prostorima, gdje se vadilo i talilo željezo, gdje su se pravili predmeti od željeza, sa kojima se najčešće trgovalo. Vrlo staro naselje je i varoš Sokol koja se razvijala oko srednjovjekovnog grada Sokola, koji je izgrađen u 14. stoljeću, a prvi put u historijskim dokumentima pojavljuje se 1429. godine. Osim navedenih, značajna i stara srednjovjekovna naselja u okolini Gračanice su: Orahovica, Stipan Polje, Brijesnica, Sinina, Klokočnica, Dolnja Lohinja, Grabska, Dolnja i Gornja Zelinja. Srednjovjekovne starosti su i nešto manja naselja: Lukavica, Gornja Lohinja, Medviđa, Stanska Rika, Paležnica, Svijetlića i Cvitulja. U okolini Gračanice, a na prostoru susjednih srednjovjekovnih župa postojala su sljedeća stara naselja: Miričina, Kruševica, Gnojnica, Dobošnica (u župi Smoluća), Moranjci, Čekanići, Rapatnica, Seona (župa Jasenica) i Slana, Babunovići, Špionica (župa Srebrenik). Izgleda da područje planine Ozren, koje gravitira Gračaničnici, u srednjem vijeku nije imalo formiranih naselja.

Adem Handžić u svom radu iz 1975. godine. Popis je transliteriran sa osmanskog na tursko latinično pismo, još prije posljednjeg rata, preveden na naš jezik, ali dugo vremena je bio nedostupan javnosti. Zahvaljujući izdavaču i Redakciji "Gračaničkog glasnika" ovaj popis za nahiju Sokol, u prevodu Adema Handžića, je objavljen u 20. broju ovog časopisa.

- 1 Oba su popisa zbirna i sadrže samo podatke o poreskim obavezama naselja, nijedan nije transliteriran i preveden.
- 2 Popisom koji je dugo trajao, rukovodio je tešanjski kadija Mehmed, sin Kemalov, koji je bio mufetliš državnih mukata u Bosni. Ovaj popis je do sada bio potpuno nepristupačan za brojne istraživače. Nešto malo podataka iz tog popisa za područje Gračanice i Sokola objavljeno je u radovima Adema Handžića iz 1975. i Jusufa Mulića iz 2001. godine. Ovaj popis ne treba miješati sa nedavno objavljenim opširnim popisom Bosanskog sandžaka iz 1600. - 1604. godine, u organizaciji Orijentalnog instituta iz Sarajeva. I ovaj najdetaljniji i najvažniji popis za poznavanje ukupnih i detaljnih prilika Gračanice i okoline u cijelom turskom periodu publikovan je u 20. broju Gračaničkog glasnika (prevodilac: Aladin Husić, saradnik Orijentalnog instituta iz Sarajeva).

Grad GRAČANICA, rudnik željeza

Najveće i najvažnije naselje nahije Sokol, odmah po definitivnom turskom osvajanju ovih krajeva, 1520. godine, svakako je Gračanica. Prema podacima iz 1533. godine, naselje Gračanica imalo je 144 kuće. Nešto više od polovine kuća su već osam godina po turskom osvajanju bile muslimanske. Dakle, 73 kuće su muslimanske (sa 20 odraslih neoženjenih osoba i 5 baština) a 71 kuća je nemuslimanska (19 neoženjenih i 7 baština).

Znatno važnija je činjenica da Gračanica od početka turske uprave direktno pripada carskom hasu (posjedu) kao važan rud-

nik željeza. Naime, tada je rudnik željeza u Gračanici (zajedno sa susjednim Drenovcem) bio jedini u većem dijelu Bosne. Gračanica je i po visini prihoda koji je donosila u carsku blagajnu zauzimala prvo mjesto među svim naseljima nahije Sokol - donosila je 14.172 akče. I u najranijem spominjanju naselja Gračanice u historijskim dokumentima iz 1528. godine izričito se navodi da je Gračanica rudnik željeza. Rudnik se najvjerojatnije nalazio u istočnom dijelu naselja (današnje Muderizovo brdo), gdje se nalaze arheološki tragovi talenja željeza i gdje je lokalitet Rudina jama.

U prvoj deceniji svoje vladavine na ovom prostoru, turska država je planski naselila Vlahe stočare i u Gračanicu. Tako se 1528. godine u njoj navodi 48 kuća Vlaha, od kojih su 34 muslimanske. Njihov primičur je bio (I)Skender sin Alagoza.

Svakako je zbog rudnika u Gračanici bilo razvijeno zanatstvo vezano za proizvodnju i preradu željeza kao i trgovina predmetima izrađenim od željeza. Tako se 1528. godine u Gračanici spominje neki kovač koji je imao sinove Karagoza (sa sinovima Alijem i Balijem) i Ahmeda. Tada se u Gračanici spominje brojna familija Ritaš i familija Bakić, na koje podsjeća naziv stare mahale Ritašići i zemljišta Bakići.

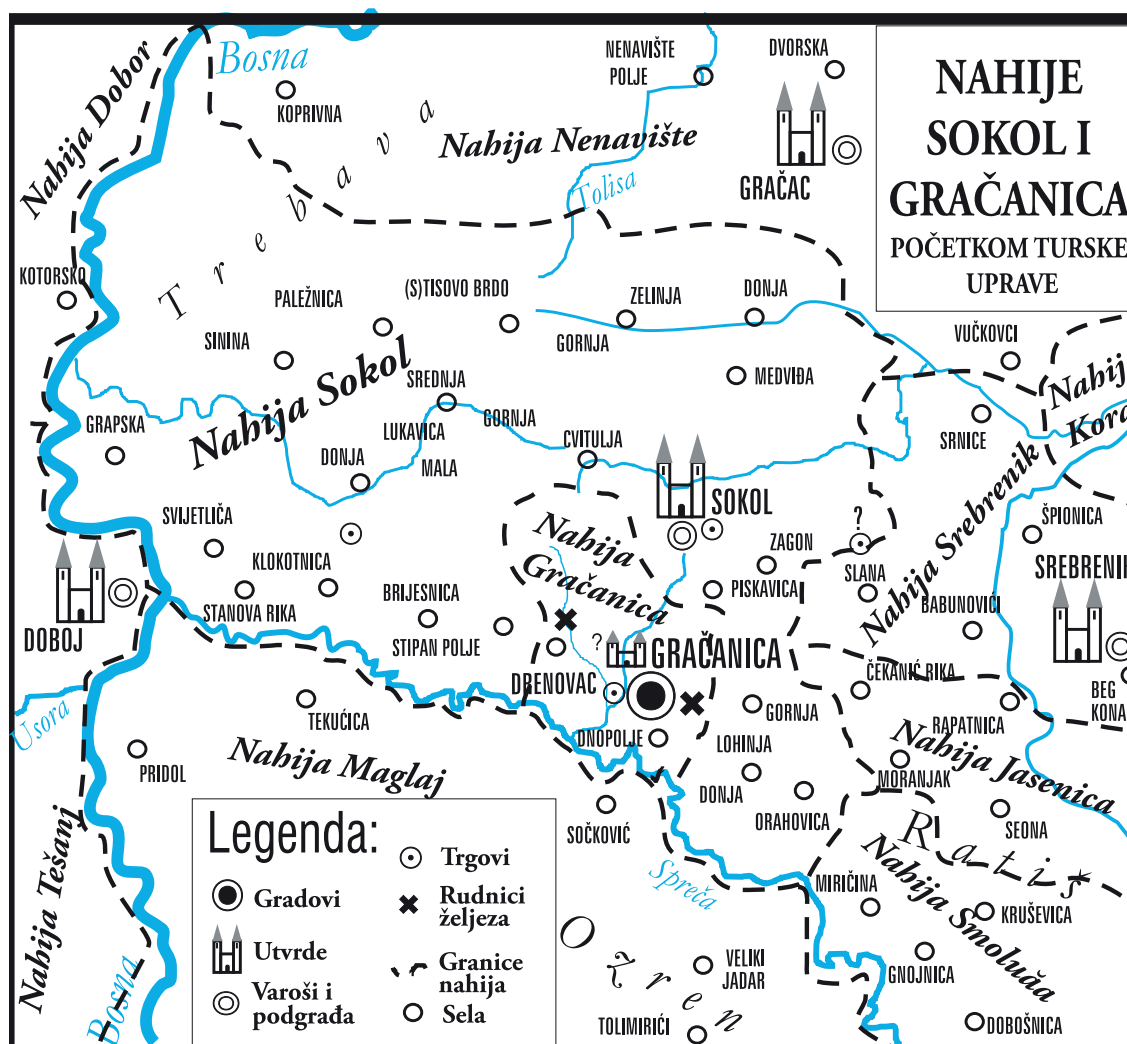
Krajem prve polovine 16. stoljeća, naselje Gračanica prolazi najvažniju fazu u svom višemilenijumskom razvoju - zvanično postaje gradsko naselje. To se događa odmah iza popisa 1538. godine (u kojem se formalno vodi kao seosko i rudarsko naselje). Već u popisu iz 1548. godini ima status grada (kasabe) sa već formirane tri mahale. Da bi stekla taj status Gračanica je morala ispuniti određene kulturne, urbane i ekonomske uvjete. Dobijanjem statusa grada (kasabe), stanovnici Gračanice postaju slobodni građani i imaju pravo da se bave tzv. gradotvornim djelatnostima (trgovina, zanatstvo). Usljed tih (statusnih) promjena, sredinom 16 stoljeća, naselje Gračanica sastojalo se iz povlaštenog dijela ili grada u formalnom smislu (kasabe) i nepovlaštenog dijela ili sela u formalnom smislu. Formalni grad (kasaba) razvija se unutar nekadašnjeg

starog naselja Gračanica, dok ostali teritorij postaje u formalnom smislu selo. Gradsko područje rapidno se razvija na račun teritorije i stanovnika formalnog sela, ali su oba dijela neraskidivo funkcionalno povezana. Zato se može realno govoriti o funkcionalnom gradu Gračanici na području kompletnog nekadašnjeg naselja.

Povlašteni dio Gračanice (sama **kasaba**) 1548. godine ima **106** kuća, većinom muslimanskih (97) i samo 9 nemuslimanskih. Taj dio grada ima tri jasno definisane **mahale**, nastanjene muslimanima i nemuslimanski dio. Prva je **mahala Murada sina Iskendera**, sa 36 kuća, a prva je popisana kuća osnivača mahale Murada. Dalje slijedi 35 kuća, čiji se glavari bave raznim gradskim zanimanjima. Zatim slijede **mahala Ejnehana sina Junusa**, sa 38 kuća i **mahala Ejnehana sina Ismaila**, sa 23 kuće. Ovome spada i dio naseljen nemuslimanima koji se bave zanatstvom (9 kuća) kao i veći broj (preko trideset) vinarstva u okolini.

Nepovlašteni dio Gračanice (seoski) 1548. godine ima **133** kuće, muslimanskih 92 (neoženjenih 37, baština 12) i nemuslimanskih 41 (neoženjenih 12, baština 21). Ovi stanovnici Gračanice nisu imali gradske povlastice i bavili su se poljoprivredom. Primičur vlašskog stočarskog stanovništva je Hasan sin Alagoza, koji je imao vlastiti čifluk.

Osnovne djelatnosti u Gračanici bile su tada tipično gradske: proizvodno zanatstvo, rudarstvo, uslužne djelatnosti (trgovina, uprava, vjersko-prosvjetna djelatnost), ali i poljoprivreda i stočarstvo. Zanatstvo i proizvodnja brojnih zanatskih proizvoda je svakako bila najvažnija djelatnost stanovnika grada Gračanice, o čemu govori podatak da je u tom periodu aktivno radilo oko stotinjak radionica. Najviše je bila razvijena prerada kože (čizmedžije-obučari, tabaci, sagrakdžije, sarači-sedlari ili remenari, ćurčije-krznari), zatim prerada metala (kovači, timurdžije-gvoždari, nalbanti-podkivači, sejjari-sablari, čelengiri-bravari-klinčari), pa prerada tekstila (hajjati-krojači, mutabdžije), a bilo je i drugih zanata (dulgeri-graditelji, samardžije...). Među trgovcima

Nahije Sokol i Gračanica početkom turske uprave

se ističu brojni haffafi-trgovci obućom koji svoju robu najviše prodaju po vašerima.

Porez grada Gračanice u to vrijeme iznosio je oko 27.000 akči, a samo od nepovlaštenog dijela 26.200 akči (1548. godine). Najviše je ubirano od proizvodnje pšenice – 6.624 akče, mješanca – 4.288 akči i šire vinove loze – 4.260 akči. Porez na proizvodnju željeza je iznosio 1.385 akči. Na području Gračanice se tada nalazilo 9 mlinova.

Tokom pedesetih i šezdesetih godina 16. stoljeća, Gračanica izrasta u značajno urbano i kulturno središte ovog dijela Bosne, pa 1572. godine postaje upravno sjedište kadiluka. Gračanički kadiluk je obuhvatao širi prostor sjeverne Bosne, bio je podijeljen na tri nahije: Sokol (Gračanicu), Srebrenik i Gradačac (Nenavište). Prvi kadija je po imenu Hasan, a 1582. se spominje gračanički kadija Lutfulah. U prvoj polovini

17. stoljeća kao kadije u Gračanici spominju se: Mustafa sin Ahmeda i Mustafa sin Merdžana Bosnavi, koji je bio i prepisivač. Početkom navedenog stoljeća u Gračanici se nalaze brojni državni, vojni i vjersko-prosvjetni službenici. Pored službenika koji rade u Konaku i za kadiju, najbrojniji su kاتبی (pisari) i naziri (nadzornici) njih po petnaestak, koji vode evidencije velike zanatske proizvodnje. Takođe se spominju i: čehaje, čauši, džindije, spahije, efendije, hatibi, imami, derviši.

Na samom početku 17. stoljeća Gračanica je, poslije brzog ukupnog rasta, postala jedan od većih i značajnijih gradova na prostorima Bosne i Hercegovine.

Povlašteni dio Gračanice (sama kasaba) se, prema popisu iz 1604. godine, sastojala od osam mahala. Ukupno je ovaj dio (veći po broju stanovnika) Gračanice prema na-

vedenom popisu imao **422** kuće. Od značajnijih prostorno-urbanih sadržaja, imao je: **8 mahala, manju utvrdu-palanku** (neki podaci ukazuju na to), **rudnik željeza i čaršiju**. U njima se održavao redovni sedmični pazar-pijaca i godišnji vašer-sajam. Među značajnijim urbanim objektima bile su: **3 džamije, 4 - 5 mesdžida, 3 - 4 hamama, najmanje 2 hana, zgrada uprave - konak, tekija, sudnica**. Takođe, Gračanica početkom 17. stoljeća ima i **nekoliko stotina zanatskih radnji i dućana**.

Mahala časne džamije, od mahale Ali timurdžije je imala 66 kuća i bila je najstarija mahala u gradu. Vjerovatno je obuhvatala i gračaničku čaršiju, koja se nalazila u mahali, kasnije poznatoj kao Pervane ili Trepanići. U mahali je popisano najmanje 17 zanata, od kojih su 1604. godine bili najrazvijeniji: hajjati (krojači) sa 17 radionica, zatim, dulgeri - 6 radionica, sarači - 5 berberi - 4. Od važnijih urbanih objekata treba spomenuti: časnu džamiju (imala je hatiba Ahmeda halifu, imama Mehmeda halifu i mujezina Hasana), upravnu zgradu ili Konak (u kojoj je sjedio kadija i drugi državni službenici), hamam, i 1 - 2 hana. U ovoj mahali stanuje i muhzir baša (rukovodilac državnih službenika) po imenu Turhan.

Mahala Hasana hodže, imama mesdžida Ise emina sa 35 kuća. Mesdžid je već bio prerastao u džamiju, što potvrđuje postojanje službe hatiba 1604. godine (službu hatiba obavljao je Hamza halifa, a mujezinsku - Husejn halifa). U mahali je bilo razvijeno 6 zanata, a naročito čizmedžijski sa 8 radionica.

Mahala Osmana tašdžije je početkom 17. stoljeća bila najveća gračanička mahala, sa 93 kuće. Mahala je imala mesdžid u kome službuju imam Memi havadže i mujezin Kurd Alija, a tu još stanuju i hodže Pervane i Memi, vjerovatno sa službom u mektebu. Najrazvijeniji zanati, od 14 evidentiranih su: mutapčije sa 16 radionica, hajjati sa 12 i samardžije sa 4 radionice. Bilo je i 6 trgovaca obućom.

Mahala Bebrama ćurčije ima 40 kuća i mesdžid sa imamom Mustafom halifa i mujezinom Ibrahimom. U mahali je postojalo i

9 zanata, a najrazvijeniji su bili: hajjati sa 12, mutapčije sa 6 i dulgeri sa 5 radionica. Značajan je broj od 6 trgovaca obućom. Stanovnik mahale Džafer hamamdžija upućuje na postojanje i jednog hamama.

Mahala mesdžida hadži Osmana, u mahali Ališaha nazira imala je 37 kuća. U mesdžidu koji je podigao hadži Osman, u drugoj polovini 16. stoljeća, službuju 1604. godine imam Bali havadže i mujezin Mezd. Tu je stanovao i Uvez hamamdžija, pa je valjda postojao i hamam. Bilo je razvijeno 11 zanata: hajjati sa 6, dulgeri sa 6, mutapčije sa 5, čizmedžije sa 3 i terzije sa 3 radionice itd.

Mahala Turhana sarača, prema popisu iz 1604. godine, imala je 66 kuća. U mahali je bila džamija sa hatibom Alijom i mujezinom Bešiom havadže. Evidentirano je 10 zanata, a najrazvijeniji su bili: dulgerski sa 12, hajjatski sa 6, tabački sa 4, halvadžijski sa 3 i mutapčijski sa 3 radionice. Bilo je i 5 trgovaca obućom.

Mahala Jahje katiba je bila najmanja gračanička mahala početkom 17. stoljeća, imala je 32 kuće. Vjerovatno je imala izgrađen i mesdžid jer se kao prvi njen stanovnik navodi hodža, po imenu Sulejman. Imala je 8 različitih zanata, a najviše hajjata - 6 i mutapčija - 4.

Mahala mesdžida Alije, u mahali Alije je imala 52 kuće. U mahali je postojao i mesdžid koji je podigao Alija u drugoj polovini 16. stoljeća. U njemu službuju imam Kurd Alija havadže i mujezin Ahmed. U mahali je popisano 10 zanata, a među jačim su bili: čizmedžije sa 6 radionica, hajjati sa 5 i kovači (hadadi) sa 4 radionice. Ipak, najrazvijeniji zanat u ovoj mahali je bio tabački, koji je imao 11 radionica, što upućuje na zaključak da se mahala nalazila pored rijeke.

Nepovlašteni dio Gračanice i dalje u statusu sela, 1604. godine, imao je **36** kuća, 26 muslimanskih (sa 9 baština) i 10 nemuslimanskih (sa čak 43 baštine). Velika većina stanovništva bavila se poljoprivredom, ali je bilo i nešto zanatlija. Ukupni poreski prihodi dijela Gračanice, koji je bio u statusu sela, 1604. godine iznosio je 26.200 akči, od čega najviše od razvijenog vinogradarstva, u izno-

su od 9.600 akči. Značajna je i proizvodnja žitarica (pšenica, mješanac i zob), kao i proizvodnja voća (osobito uzgoj oraha).

Na teritoriji naselja Gračanica, početkom 17. stoljeća, nalazilo se više samostalnih posjeda (zemina i čifluka). U to vrijeme u Gračanici je bilo blizu 60 vinograda, čiji su vlasnici bili stanovnici Gračanice, raznih zanimanja (državni i vjerski službenici, zanatlije itd.). Time je porez Gračanice bio i veći.

Za urbani i ekonomski razvoj grada Gračanice osobito je važan podatak o postojanju redovnog godišnjeg sajma – **vašera**. U vezi s tim, u 1604. godini navodi se tržna taksa na vašer u samoj varoši Gračanica, “a u skladu sa uzvišenom carskom zapovjedi”. To znači da je vašer u Gračanici sigurno postojao od njenog proglašenja gradom (poslije 1538. godine), a vjerovatno ima i srednjovjekovnu starost.

Tokom 17. stoljeća Gračanica se i dalje brzo razvijala. Krajem 17. stoljeća, pored veće i razvijene **Čaršije**, sa **stotinama zanatskih radnji i dućana**, imala je **11 - 12 džamija, petnaestak mahala, utvrdu - palanku, brojne hanove i mektebe, hamam, sahat-kulu, konak, sudnicu (meščemu), medresu, biblioteku**. U njoj žive i djeluju **kadije, muftije, paše, muderizi, prepisivači**. Sve to navodi na zaključak da je grad Gračanica u to vrijeme bio značajan **urbani, ekonomski i kulturni centar** u širim bosansko-hercegovačkim prostorima.

DRENOVAC, rudnik željeza

Naselje Drenovac se nalazilo neposredno sa zapadne strane Gračanice. U starijoj historijskoj literaturi se smatralo da se radi o naselju koje se danas zove Sočkovac, sa druge strane rijeke Spreče. Takvo ubiciranje Drenovca je odbačeno i dokazano da se to naselje prostiralo oko rijeke Drijenče, pritoke Sokoluše. I Drenovac je kao i Gračanica bio rudnik željeza i kao takav pripadao carskom hasu. Donosio je značajne prihode - u visini od 9.400 akči. Drenovac je 1533. godine imao 119 kuća i predstavljao je drugo po veličini i značaju naselje nahije Sokol. Od tog broja 17 kuća je bilo muslimanskih (neoženjenih 6, baština 2) i 101 kuća nemu-

slimana (neoženjenih 20, baština 7). U značajnom dijelu je bilo naseljeno Vlasima stotčarima - sa 69 kuća (12 muslimanskih). Primićur je bio Ali sin Vučehne. U 1528. godine se spominje Tomaš sin papudžije.

Drenovac je obuhvatao i posjed kneza Matijaša od 500 akči (1533. godine) a nalazio se u mahali Dubrava. Timar kneza Matijaša je 1548. godine obuhvatao čifluk sa 6 kuća, muslimanskih 2 i nemuslimanskih 4 (između ostalih i baštinu Rahotović u posjedu kneza Matijaša kao i kuću Ivaniša, brata spomenutog kneza), od 500 akči i vinograde od 150 akči. Početkom 17. stoljeća zemin kneza Matijaša je imao prihode od 999 akči i 1 kuću. Nejasno je da li se tu nalazila i mezra Dobranić u blizini Gračanice, koja je 1533. godine zajedno sa čiflukom Hasana sina Alagoza, donosila 1.000 akči i pripadala timaru kneza Iskendera.

Sredinom 16. stoljeća naselje Drenovac je treće naselje po broju stanovnika nahije Sokol. Ima 65 kuća, 24 muslimanske (5 neoženjenih, 2 baštine) i 41 nemuslimansku (11 neoženjenih i čak 35 baština). Sastojalo se od dvije mahale: Dubrave i Sklopa. Mahala **Dubrava** rudnika željeza Drenovca je 1548. godine imala 25 kuća, 7 muslimanskih (1 neoženjeni) i 18 nemuslimanskih (5 neoženjenih, 21 baština). U okviru mahale je i zemin u posjedu Behrama sina Ali-a spahije. Mahala **Sklop** te godine je imala 40 kuća, 17 muslimanskih (5 neoženjenih, 2 baštine) i 23 nemuslimanske (6 neoženjenih, 14 baština). Kao stanovnik te mahale se spominje i Mehmed svirač. Porez naselja je tada iznosio 16.488 akči, što je poslije Gračanice daleko najveći iznos poreza među svim naseljima nahije. Najviše prihoda je donosila proizvodnja pšenice od 1.070 tovara, u iznosu 3.424 akče. Zob je donosila 1.302 akče, a značajan je bio i porez na proizvodnju željeza u rudniku Drenovac, u iznosu od 1.155 akči. U naselju je bio i zemin sa vinogradom Ejnehana, u posjedu njegova sina Ilijasa.

Početkom 17. stoljeća Drenovac je četvrto naselje nahije po broju stanovnika. Ima ukupno 66 kuća od toga 40 muslimanskih (3 baštine) i 26 nemuslimanskih (čak 62

baštine). I dalje se dijelio na dvije mahale. **Mahala Dubrave (Dobrak)** 1604. godine ima 29 kuća (17 muslimanskih i 12 nemuslimanskih sa 28 baština). Ranije nemuslimanske baštine sada drže muslimani. Tako par baština Radomila drži Hadži Džafer. Baštine drže i: Alija halifa, Ilijas sin Matijaša, Ahmed halifa, Mehmed el Džindije, Abdullah spahija. **Mahala Sklop (Iskalup)** imala je 37 kuća, od toga 23 muslimanske sa 3 baštine i 14 nemuslimanskih sa 34 baštine. I u ovoj mahali nekadašnje nemuslimanske baštine sada drže muslimani. Tako dvije baštine Matijaša drži Mustafa Memijin, a baštinu Andrije drži Memi havadže, imam u džamiji koja se nalazila u mahali Osmana tašdžije, u gradu Gračanici.

Prihod Drenovca u 1604. godini iznosio je 16.488 akči, isto kao i 1548. godine (preteklo ga je selo Sjenina). Najviše prihoda bilo je od pšenice - 2.800 i groždane šire - 2.360 akči. Prilično velike prihode donosila je i proizvodnja prosa i ječma (1.440 i 1.000 akči). Naselje je obuhvatalo i neke posjede: zemin od 460, zemin janjičara Mustafa Čelebije, čifluk Kurd Alije el Džindije (zemlje koje su iskrčene na obali rijeke Spreče) od 300, zemin u mahali Dubrave od 100 akči, zatim čifluke: Mehmed spahije, Behrama el Džindije (sa tri vinograda) od 150 akči, Ibrahima čauša. Izvan ovog prihoda je čifluk braće Džafera i Jusufa sinova Abdulla-ha od 150 akči. Drenovac je tada imao i 5 mlinova.

Varoš SOKOL

Strateški najvažnije naselje nahije Sokol je istoimena varoš koja se razvila oko srednjovjekovnog grada, a kasnije turske utvrde Sokol. U varoši Sokol je 1533. godine bilo 46 kuća. Ako se uzme u obzir i nešto kuća turske posade i državnih i vjerskih službenika koji nisu vođeni u poreskim evidencijama, onda treba računati da je ukupan broj kuća u toj varoši svakako bio nešto veći. Od registrovanih, bile su 33 kuće muslimana (neoženjenih 8) i 13 kuća nemuslimana (neoženjenih 8, udovica 2). Prihodi Varoši Sokola su te godine iznosili 4.000 akči, a pripadali su dizdaru (zapovjedniku) turske

utvrde Sokol. U naselju je bio i stari trg, o čemu govori i posebna tržna pristojba (kopnena carina). Svakako je za trg bilo vezano i nešto zanatstva i trgovine (spominju se Hurem kovač i Fetija nedžar-zidar). Pošto je naselje obuhvatalo znatno veću površinu od današnjeg, postojalo je i više samostalnih posjeda sa posebnim prihodima.

Turska utvrda Sokol 1533. godine ima posadu od 33 mustahfiza na čelu sa zapovjednikom dizdarom Mustafom. Njegov čehaja je bio Velija, serbuljuk Sulejman, a tobdžije: Bajezid, Ibrahim i Davud. Sredinom stoljeća posada je brojaja 19 članova, dizdar je Jusuf-aga, serbuljuci Ali i Sadik. Tada su i Ali čehaja, Nesuh subaša i Mustafa-aga igrali važnu ulogu. U drugoj polovini 16. stoljeća u Sokolu se spominju: serbuljuk Husein sin Ferhata, Veli aga, Ramadan aga sin Mehmeda, Ali aga, Alija čehaja, Hasan čauš, Husein čauš. Među posadom utvrde Sokol, početkom 17. stoljeća (1604. godine) su: Mustafa aga, Tur Alija čehaja, Derviš čehaja, Jahja vojvoda, Kajo čauš, Alija čauš, sin Kaje el Džindije, Behram janjičar.

Zgradu srednjovjekovnog dvora u kojoj su stanovali vlasnici grada Sokola, neposredno pored utvrde, poslije 1520. godine Turci pretvaraju u džamiju, prvu u nahiji Sokol. Pošto se to dogodilo odmah po osvojenju (fethu), ta je džamija nazvana **Fethija**. Najstariji poznati imam te džamije je Hadži Fakah u 1533. godini. Imam 1548. godine je Alauddin, a hodža Ali havadže. Nešto prije 1573. godine imam džamije u Sokolu je Sulejman halife, a te godine spominje se Mevlana hadži halife. U 1604. godini hatib džamije je Alija havadže, a mujezin Osman.

Sredinom 16. stoljeća u varoši Sokol je bilo 57 kuća, od toga 36 muslimanskih (baština 1, neoženjenih 11) i 21 nemuslimanska (baština 3, neoženjenih 6 i 1 udovica). Treba spomenuti neke stanovnike naselja po popisu 1548. godine. Ahmeda kovača, Radoja sina hajduka Vukina, Mehmeda sina Jukića, Čizmedži Ejnehana i Sufi Musu. Porez varoši Sokola te godine je iznosio 7.750 akči najviše od pšenice i groždane šire. Postojalo je i 6 mlinova. Varoš Sokol je činila timar

posade utvrde Sokol (na čelu sa dizdarom i imamom). U naselju su bili i vinogradi, a u okolini veći broj čifluka i mezri, što povećava prihode još za preko 2.000 akči. Značajni su čifluci Sadika serbuljuka sina Sulejmana od čak 900 akči i katiba Mehmeda od 150 akči a nekoliko čifluka je imao Ali ćehaja.

Početakom 17. stoljeća varoš Sokol ima 44 kuće sa 30 baština i raznih drugih posjeda. Računajući i kuće državnih službenika i posade, broj kuća je u stvari i veći. U popisu iz 1604. godine radi se o 25 muslimanskih kuća sa 25 baština i 19 nemuslimanskih sa 5 baština. Smanjenje broja kuća u odnosu na 1548. godinu vjerovatno je posljedica gubljenja važnosti Sokola zbog izrazito brzog razvoja grada Gračanice kao i osamostaljenja nekih posjeda (npr. Piskavice). Među stanovnicima varoši Sokola se tada spominju: Hurem terzija, Kurd Divane, familije Pervić i Pribić.

Prihod Sokola je te godine iznosio 14.000 akči, zajedno sa prihodima 3 zemina, 8 čifluka (450, 199, 150, 120...akči) i jedne mezre od 150 akči. Najviše prihoda donosila je proizvodnja pšenice (2.000 akči), zatim šire od grožđa (1.790 akči) i ječma i prosa (po 1.348 akči). Porez na stočarstvo je iznosio 990 akči. Značajni prihodi dolazili su od tržne takse u iznosu od 932 akče. Naselje Sokol početkom 17. stoljeća obuhvata još nekoliko mezri i zemina, te veći broj čifluka sa značajnim prihodima od: 1.173, 608, 450, 400, 350, 350, 300, 300, 300, 300, 200 akči). Ovo znatno povećava stvarnu vrijednost prihoda varoši Sokola na blizu 20.000 akči (poslije Gračanice najviše u nahiji). Važniji vlasnici tih posjeda su: Mustafa aga, Mustafa, ćehaja varoši (ima i zemin u Brijesnici od 675 akči), Mehmed katib, hatib džamije Alija havadže (pripadaju mu i vinograd i pristojba mlinova), Ine-hatun itd..

ORAHOVICA

Sa 49 kuća Orahovica je 1533. godine veće selo nahije Sokol. Pojavljuje se i pod nazivom Rahovica. Tada ima 27 muslimanskih kuća (neoženjenih 11, baština 7) i 22 nemuslimanske kuće (neoženjenih 8, baština 6). Orahovica je, sa prihodom od 6.060

akči, 1533. godine pripadala timaru katiba Alija, sina Šahvelija. Obuhvatala je još nekoliko samostalnih posjeda, između ostalih i kneza Radice, sina Radivoja od 500 akči (on je bio knez cijele vlaške knežine, na teritoriji nahije Sokol, imao je sinove Marka, Anka i Radicu) i čifluk Hodaverdi-a od 100 akči. Ovo naselje je u drugoj deceniji u dobroj mjeri naseljeno Vlasima stočarima. Tako se u njemu 1528. godine nalazi 45 vlaških kuća od kojih 20 muslimanskih. Te godine u Orahovici živi i Mubarak akindžija, a spominje se i mezra Podbuča.

Orahovica je 1548. godine imala 59 kuća, muslimanskih čak 50 (neoženjenih 11, baština 16) i nemuslimanskih 9 (neoženjenih 2, baština 11). Među stanovnicima se tada spominje nekoliko džindija: Ali (koji drži nekoliko baština), Kurd (ima vinograd) i Hasan, neki Jerković ima sinove (I)Smaila i Mahmuda. Ukupan prihod je 7.666 akči, najviše od pšenice koje se proizvodilo oko 660 tovara. Postojala su i 4 mlina. Orahovica je tada obuhvatala i nekoliko manjih posjeda kao što je mezra Podluža.

Na samom početku 17. stoljeća naselje Orahovica je spadalo u red većih i prostranijih naselja nahije Sokol i Gračaničkog kadiluka. Prema popisu iz 1604. godine, imala je 72 kuće. To je skoro potpuno muslimansko naselje sa 71 muslimanskom kućom (baština 12) i samo 1 nemuslimanskom (baština 19). Među ostalim, u Orahovici se nalaze i slijedeći njeni stanovnici: Pervane sin Husama (još za turske uprave u Gornjoj Orahovici spominje se mahala i familija Husamovići), Kasim janjičar, Hasan spahija, hadži Šaban i Alija el Džindija, zatim, Ferhat Duraka Hasanov, Gazija Hurem i Ibrahim spahija, zvani Bekrija. Možda možemo naslutiti i formiranje prezimena, kakvih odavno ima u ovom naselju.

Porez Orahovice u 1604. godini iznosio je 4.000 akči, najviše od proizvodnje groždane šire. U naselju je postojalo i nekoliko posjeda (mezri, zemina i čifluka), što znatno uvećava prihode ovog naselja. Takav je npr. čifluk pod zanimljivim nazivom **Gradić**, u posjedu Alije sina Murata, sa prihodom od 500 akči. Takođe, postoje i čifluci od 520,

400, 300 i 200 akči.

Naselje Orahovica je 1711. godine bila veći posjed, tj. zijamet Sulejmana, od 25.700 akči.

STIPAN POLJE

Ovo naselje pojavljuje se i pod nazivom Stipana Polje i početkom 16. stoljeća je poslije Gračanice i Drenovca najveće naselje nahije Sokol. Prema zabilježenim predanjima ime je dobilo po bosanskim kraljevima iz dinastije Kotromanića, Stjepanu Tomašu, odnosno Stjepanu Tomaševiću. Naziv Stipan Polje, se u ikavici javlja u dokumentim tokom 16-18. stoljeća. Da to nije tada bila rijedkost govore i primjeri naziva za naselja: Stanska Rika, Sinina, Čekanić Rika, Medviđa (16-17. stoljeće) i Osičina (u 18. stoljeću).

Stipan Polje 1533. godine ima ukupno 56 kuća, od kojih 9 muslimanskih (neoženjenih 5, baština 1) i 47 nemuslimanskih kuća (neoženjenih 13, baština 8). To je bio posjed vojne posade utvrde Sokol, koji je 1533. godine donosio prihod od 6.880 akči. U naselju je bilo i Vlaha stočara, ukupno 1528. godine, 25 kuća (svega 5 muslimanskih). Primićur je bio Radenko, sin Radice. U Stipan Polju se tada spominju njegovi stanovnici, po imenu Stipan i Stipko zatim Marko, sin nekog **popa**, kao i njegovi sinovi Vujica i Radosav.

Već 1548. godine Stipan Polje ima samo 26 kuća, ali zato čak 24 baštine. Muslimanskih kuća je bilo 12 (baština 1) i nemuslimanskih 14 (neoženjenih 3, baština 23). Primićur je Radinko sin Dragojla. U selu se nalazi i Marko **pop**. Vjerovatno ga ne treba dovoditi u vezu za toponimom Crkvina, koja je znatno starija. Prihodi naselja su iznosili 7.082 akče, najviše od šire vinove loze, a zatim pšenice. U selu su postojala i dva mlina. Primićur je Dragojlo. Te godine je u naselju bila i mezra Sumašnica od 200 akči, u posjedu Jenićeri Mehmeda.

Broj stanovnika u Stipan Polju je opadao i do početka 17. stoljeća. Tako, 1604. godine naselje ima 22 kuće. Muslimanskih 18 (baština 3) i nemuslimanskih 4 (baština 28). Tada par baština drži Osman, sin Vu-

kmira, a spominju se i Junus, sin Hurema, tabak kao i Omer el Džindije. Stipan Polje 1604. godine daje porez od 9.500 akči, najviše od žitarica (pšenice i prosa) i šire od vinove loze. Posjed Sedanić je donosio 500 akči. Postojao je i 1 mlin.

U Stipana Polju 1711. godine timare imaju Abdulah i Mahmud, od 6.000 i 3.500 akči.

BRIJESNICA

U ovom naselju 1533. ima ukupno 30 kuća, od čega muslimanskih 6 (neoženjenih 4), a nemuslimanskih 24 (neoženjenih 11, baština 6). Te godine prihodi sela Brijesnice iznosili su 5.500 akči, a pripadali su posadi utvrde Sokol. Naselje je 1528. godine bilo naseljeno sa 24 kuće Vlaha stočara (4 muslimanske). Primićur je bio Radica, sin Radaša. Te godine se u Brijesnici spominje i mezra po imenu Podgrađe.

Sredinom 16. stoljeća Brijesnica ima 38 kuća, muslimanskih 18 (neoženjenih 3) i isto toliko nemuslimanskih (baština 12, neoženjenih 4). Primićur je Durašin sin Radice. Prihodi naselja u 1548., godini su iznosili 6.300 akči, najviše od pšenice i šire od vinove loze i činili su timar Mehmeda sina Alia i Mehmeda sina Kasima posadnika turske utvrde Sokol. Brijesnica je tada imala i 4 mlina.

Brijesnica 1604. godine ima 36 kuća, muslimanskih 30, sa 2 baštine i nemuslimanskih 6, sa 26 baština, tada u posjedu muslimana. Prihod je iznosio 6.000 akči, najviše od pšenice 1.080 akči i zemina i čifluka, po imenu Dubac od 846 akči. Pomenuti zemin, zajedno sa jednim vinogradom, bio je u posjedu Mustafe ćehaje. Izvan prethodnog iznosa je zemin bivšeg primićura Vukca, u posjedu Mustafe Mehmedova, od 300 akči.

KLOKOTNICA

U 1533. godini Klokotnica je srednje veliko selo u nahiji Sokol. Tada ima 19 kuća, od toga 4 muslimana (neoženjenih 3, baština 1) i 15 nemuslimana (neoženjenih 8, baština 3). Prihod sela je iznosio 4.300 akči, a pripado je posadi utvrde Sokol. Većina kuća,

njih 17, su bile vlaške (3 muslimanske). Primićur je Rajko sin Marinka.

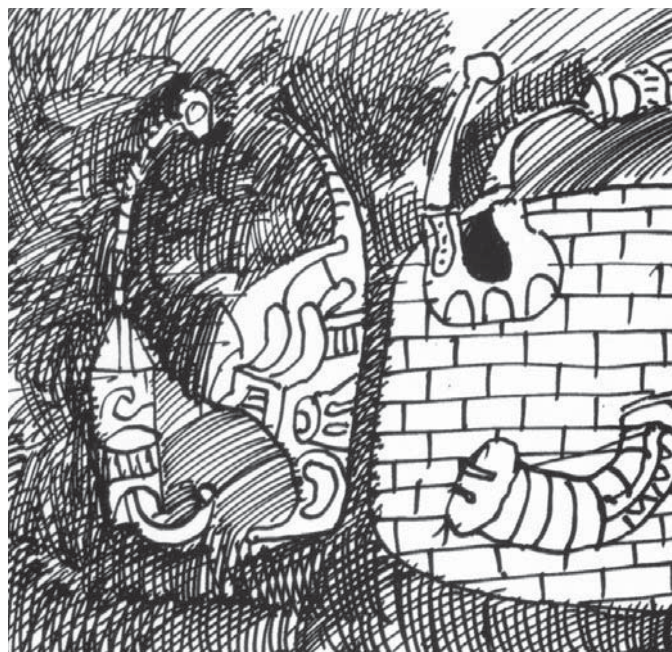
Sredinom 16 stoljeća Klokotnica ima 23 kuće, muslimanskih 12 (neoženjenih 4) i 11 nemuslimanskih (neoženjenih 1, baština 10). Primićur je Ljubinko, sin Radešina. Ukupan prihod te, 1548. godine, je 5240 akči, najviše od žitarica (pšenica, zob i ječam) kao i od vinove loze. Klokotnica je imala i 2 mlina. Tada postoji i čifluk Sulejmana džindije od 100 akči.

Početakom 17. stoljeća Klokotnica je imala 27 kuća, 25 muslimanskih (baština 2) i 2 nemuslimanske (sa čak 35 baština). Neke od baština su: Matijaša Mihala, Šimuna, Pervića, Pavka Vukićeva, Antuna Mihalova, Pavića... Još se spominje i čifluk Sulejmana el Džindije od istih 100 akči, sada u posjedu: Memije, Redžepa i Sinana, sinova Husejna. Te 1604. godine Klokotnica je imala značajan porez u iznosu od 13.500 akči, što govori o razvijenosti naselja. Najviše prihoda je donosila znatna proizvodnja pšenice i šire od grožđa (po 4.000 akči). Postojala su i 4 mlina. Tada je registrovan i trg na granici Lukavice, u predjelu Duja sa 440 akči takse (zajedno sa dijelom Lukavice).

SININA

Sinina je 1533. godine srednje veliko selo nahije Sokol. Imala je 21 kuću, sa 5 neoženjenih i primićura. Prihod Sinine tada je iznosio 3.475 akči, a pripadao je timaru Ejnehana. Ovo selo je tada najisturenije naselje nahije Sokol i uopće turskog carstva ka granici sa ugarskom koja je bila na rijeci Bosni, nizvodno od utvrde Doboju.

Ovo naselje je, pored grada Gračanice, tokom cijelog 16. stoljeća imalo najbrži porast broja stanovnika. U 1548. godini Sinina ima 72 kuću i izbija na prvo mjesto među svim seoskim naseljima nahije Sokol. Vjerovatno je obuhvatala širok prostor od današnjeg naselja ka planini Trebavi i rijeci Bosni na sjeveroistok. U naselju su bile samo 2

Mehmed Zaimović, bez naziva, tuš, Sarajevo, BiH

kuće muslimana, a ostale nemuslimana (neoženjenih 6, baština 1). Muslimanske kuće su Behrama hajmana i Huseina, sina Radice (očito tek prešao na islam). U selu su i Vukdrag i Vuk sin Radonje, za koje se navodi da su svirači odnosno glumci. Primićur je Vujića sin Vućine.

Sinina je sredinom 16. stoljeća većim dijelom pripadala timaru Omera seraskera (ceribaše), a manjim dijelom njegovom sinu Mehmedu. Ukupan prihod sela je bio 8.574 akče. Najviše prihoda je donosila pšenica koje se proizvodilo oko 1000 tovara. Postojalo je i 5 mlinova. Posjedu navedenog Omera seraskera je pripadao i zemin pored sela.

Naselje i dalje ubrzano raste, tako da početkom 17 stoljeća ima ukupno 129 kuća, a spominje se pod imenom Sjenina. To je tada, po broju stanovnika, daleko najveće naselje (naravno, poslije grada Gračanice) nahije Sokol, a u vrhu cijelog Gračaničkog kadiluka. Te 1604. godine je bilo 35 muslimanskih kuća i 94 nemuslimanskih. Porez je iznosio 17.000 akči. Veći iznos poreza u nahiji imala je samo Gračanica. Najviše je donosila proizvodnja žitarica (pšenice, prosa, ječma, raži, zobi) i šire od grožđa. U Sjenini u to vrijeme postoji i nekoliko posjeda: zemin Podselić (u posjedu Osmana el Džindije), zemin Jahje (u posjedu njegovih

sinova Alije, Mustafe i Muharema) i vinograd u posjedu Osmana ceribaše.

Valjda se na ovo naselje odnosi podatak da u Sini ili slično u nahiji Sokol, 1711. godine, Salih i Ali imaju veliki posjed, zijamet čak od 67.100 akči.

DOLNJA LOHINJA

Naselje Dolnja Lohinja je početkom 16. stoljeća srednje veliko selo nahije Sokol. U 1533. godini ima 19 kuća, od toga 15 muslimanskih (sa 3 neoženjena) i 4 nemuslimanske (sa 1 baštinom). Ukupan prihod naselja je te godine iznosio 2.306 akči i pripadao je dijelu timara Mehmeda, posadnika utvrde Sokol. Više od polovine kuća Dolnje Lohinje, 1528. godine, bile su vlaške, njih 11 (6 muslimanskih). Primićur je bio Husejin sin Abdullaha.

Sredinom 16. stoljeća Dolnja Lohinja ima 17 kuća, muslimanskih 16 (baština 4, neoženjenih 4) i 1 nemuslimansku (baština 2). Porez sela u 1548. godini je iznosio 3.500 akči, najviše od gajenja pšenice, a pripadao je posadi Sokola. U selu se nalazio i čifluk Mehmeda sina Hamze džindije od 300 akči.

Početkom 17. stoljeća Dolnja Lohinja ima samo 7 kuća, sve muslimanske kao i 7 baština. Ovo smanjenje je vjerovatno zbog rasta i širenja grada Gračanice. Prihod je 1604. godine iznosio 6.900 akči, najviše od proizvodnje pšenice, 3.530 akči.

STANSKA RIKA

Ovo naselje 1533. godine ima 11 kuća, valjda nemuslimana, sa 2 neoženjena. Prihod je iznosio 700 akči i pripadao je posadi Sokola. Početkom turske uprave ga susrećemo i pod nazivima Stanova Rika i Stanihna Rika.

Stanska Rika, sredinom 16. stoljeća, daje samo 300 akči prihoda. Naselje je 1548. godine registrovano kao pusto jer su raniji stanovnici pobjegli, valjda zbog nemirnog graničnog područja. Zemlje su obrađivali ljudi sa strane, na čelu sa Sulejmanom, sinom Mustafe.

Početkom 17. stoljeća Stanića Rijeka (pod kojim nazivom se tada vodi) ima 14

kuća, sve muslimana sa 1 udovicom (po imenu Selima). Porez koji daje selo 1604. godine je iznosio 2.400 akči, najviše od raži.

GORNJA LOHINJA

Gornja Lohinja je 1533. godine malo selo sa 9 kuća, sve muslimana. Prihod je iznosio 1.094 akče i bio je dio timara Mehmeda, člana posade Sokola. U 1528. godini u Gornjoj Lohinji su bile 4 kuće vlaha stočara (sve muslimanske).

Sredinom 16. stoljeća Gornja Lohinja ima 11 kuća muslimana sa 3 baštine i 1 neoženjenim. Porez je iznosio nešto više 1000 akči i bio je dio timara Mehmeda sina Omera seraskera. U naselju je tada i mezra Barraka sina Hamze od 300 akči, a 1604. godine posjed njegova sina Hasana..

Gornja Lohinja 1604. godine imala 14 kuća, sve muslimana, sa 4 baštine. Vrijednost prihoda je 2.000 akči, a postojala su još 3 čifluka od: 250, 200 i 100 akči kao i zemina bivšeg primićura, a tada u posjedu stanovnika sela, od 100 akči.

MEDVEDINA

Medvedina je početkom turske uprave takođe malo selo, po popisu iz 1533. godine, sa 9 kuća (muslimanskih 4 i nemuslimanskih 5). Ukupan prihod naselja je 1.050 akči, a pripadao je posadi Sokola. O naselju nema podataka u sljedećem popisu iz 1548., što ne znači da i tada nije postojalo.

Početkom 17. stoljeća Medvedina (Medviđa) ima 37 kuća, 27 muslimanskih, sa 1 baštinom i 10 nemuslimanskih, sa 5 baština. Prihod je iznosio oko 8.000 akči, najviše od gajenja pšenice i ječma. Selo je imalo i 4 mlina. Spominju se dva primićura: Brajak sin Vuka i Marko sa sinom Nikom.

LUKAVICA

Početkom turske uprave se spominje samo Dolnja Lukavica kao malo naselje sa 7 kuća, od kojih su 3 bile muslimanske (neoženjenih 2) i 4 nemuslimanske (baštine 2). Ukupni prihod naselja 1533. godine je 1.300 akči i pripada posadi utvrde Sokol. Možda je i spomem mezre pod nazivom Luko Polje? iz 1533. godine vezan za Luka-

Vlado Stjepić, crtež 3, kombinovana tehnika, Ljubljana, Slovenija

vicu. Tada je imala prihod od 250 akči i bila posjed emina Hajruddina. Još 1528. godine je postojala mezra Radoja Lukavica.

Sredinom 16. stoljeća na teritoriji srednjeg i gornjeg toka rijeke Lukavice i jugoistočnim padinama planine Trebave se nalazi više manjih sela i mezri koji se protežu sve do Zelinje. Radi se o Donjoj Lukavici (na teritoriji sadašnje Lukavice), zatim Srednjoj, Maloj i Gornjoj Lukavici (današnji Donji i Gornji Skipovac), (S)Tisovo Brdo (ka Zelinji) kao i mezra pod nazivom Lukavica. Dolnja Lukavica 1548. godine ima 13 kuća, od toga muslimanskih 9 (baština 1, neoženjenih 7) i nemuslimanskih 4 (baština 4, neoženjenih 1). Primićur je Radman sin Radovana. Porez je iznosio 1400 akči, a pripadao je timaru Džafera, posadnika Sokola. Postojao je i 1 mlin. Mezra Lukavica je posjed Omera seraskera i njegovih sinova: Mehmeda, Redžeba, Osmana i Alija. u iznosu od 256 akči, a postojao je 1 mlin. Čifluk Alia ćehaje je obuhvatao zemlje u Srednjoj i Maloj Lukavici i Stisovu Brdu, u iznosu od 210 akči, a čifluk kneza Iskendera u Gornjoj Lukavici od 250 akči. Valjda je isti

knez Iskender još 1533. godine imao timar od čak 1.000 akči (sastojao se od mezre Dobranić, blizu Gračanice i 1 čifluka, oboje sa po 500 akči).

Naselje po imenu Dolnja Lukavica (na teritoriji sadašnje Lukavice) početkom 17. stoljeća ima 32 kuće i spada u srednje velika na području nahije Sokol. Muslimanskih je kuća čak 30 (baština 2), a nemuslimanskih samo 2 (baština 8). Među stanovnicima su i Gazanfer sin Šimuna koji drži par baština i (I)Skender sin Firuza, oslobođeni rob. Porez je te, 1604. godine, u Dolnjoj Lukavici iznosio 5.500 akči, najviše od pšenice i šire vinove loze. Imali su i 4 mlina. Tada je registrovana i taksa od trga (pazara) koji je bio na terenu prema Klokotnici, u predjelu Duja. Pored trgova u gradu Gračanici i varoši Sokol, to je jedini seoski trg u cijeloj nahiji. Čifluk Hasana ćehaje u selu Lukavica iz 16. stoljeća je 1604. godine u posjedu Arslana, sina Husejna ćehaje, a donosio je 300 akči.

Valjda se na ovo naselje odnosi timari Hasana (u Lukavcu, nahija Sokol) od 6.000 akči, koji se odnose na 1711. godinu.

ZELINJA

Ovo malo naselje 1533. godine ima 8 kuća (2 muslimanske sa 1 neoženjenim i 6 nemuslimanskih, sa 1 neoženjenim. Prihod naselja je iznosio 1.070 akči i pripadao je posadi Sokola.

Sredinom 16. stoljeća već se razlikuju Gornja i Dolnja Zelinja. Gornja 1548. godine ima 17 kuća (muslimanskih 2 i nemuslimanskih 15 sa 1 baštinom). Primićur je Ivan sin Božidara. Dolnja Zelinja je tada imala 14 kuća, sve nemuslimana. Nekoliko kuća je Dragića, a spominje se i Luka kovač. Primićur je Miloš sin Vukiše. Ukupan prihod sela je 2.735 akči. Pripadala je timaru posade Sokola.

Prema popisu iz 1604. godine Dolnja i Gornja Zelinja zajedno imaju 21 kuću, 17 muslimanskih i 4 nemuslimanske, sa 12 baština, ali u posjedu muslimana. Tada je prihod sela iznosio 4.600 akči, najviše od gajenja pšenice i ječma, a imao je i jedan mlin. U blizini sela je bila i mezra Pašinac, u posjedu Ališaha.

SVIJETLIĆA

Svijetlića je 1533. godine vrlo malo selo sa svega 4 kuće, valjda nemuslimana, sa 1 neoženjenim. Prihod naselja je 1.000 akči i čini dio timara Mehmeda, člana posade Sokola.

Prema popisu iz 1548. godine, Svijetlića ima 13 kuća, 5 muslimanskih i 8 nemuslimanskih (baština 3), primićur je Iljas sin Abdullaha. Porez sela iznosio je 2.010 akči, najviše od pšenice, a pripadao je posadi Sokola. U selu je postojao 1 mlin.

Svijetlića je početkom 17. stoljeća malo selo sa 9 kuća. Te, 1604. godine, imalo je 5 muslimanskih (baština 2) i nemuslimanskih 4 (baština 6). Porez je iznosio 3.000 akči, a najviše od groždane šire i pšenice. Postoji i 1 mlin.

PALEŽNICA

Radi se o vrlo malom selu koje, 1533. godine, ima 4 kuće, valjda nemuslimana i prihod od svega 500 akči. Pripada dijelu timaru Hasana, sina Ejnehana (zajedno sa naseljem Puračić), posadnika Sokola.

U 1548. godini Paležnica ima 12 kuća, 7 muslimanskih i 5 nemuslimanskih. Primićur je Ferhad sin Hasana. Prihod sela iznosi 830 akči i pripada timaru posade Sokola.

Početkom 17. stoljeća Paležnica ima 21 kuću, muslimanskih 8 i nemuslimanskih 13, sa 2 baštine. Prihod je 4.000 akči, najviše od pšenice. Postojao je i 1 mlin. Uz selo je popisano i jedan čifluk Mehmeda el Džindije od 250 akči, sa njivom Iskender age. U blizini Paležnice nalazila se i mezra Priloje od 999 akči.

GRABSKA

Naselje Grabska se tokom 16. stoljeća u defteru vodila zajedno sa naseljem Podlistina. Sredinom 16. stoljeća ta dva naselja, ustvari, čine jedno srednje veliko selo sa 40 kuća. Od tog broja, 17 kuća bilo je muslimanskih (sa 1 neoženjenim), 23 nemuslimanske (neoženjenih 4, baština 1), a imala je i primićura Širdana, sina Vilaka. Zanimljiv je podatak o tadašnjem stanovniku Grapske, po imenu Ivan sin Stanića a u vezi naziva za susjednu Stanić Rijeku. Prihod sela je iznosio 4.766 akči, najviše od pšenice, 1.760 akči. Proizvodilo se 550 tovara pšenice godišnje, što znači da je sredinom 16. stoljeća ta proizvodnja, sredinom 16. stoljeća, dominirala u selu.

Grapska sa Podliskom je 1604. godine pripadala grupi većih sela u nahiji Sokol. Ima 61 kuću, od toga 36 muslimanskih i 25 nemuslimanskih (baština 7). Neke baštine su: Pervića, Grgura, Pribića, Stipana... Porez Grapske je iznosio 8.000 akči, najviše od pšenice i prosa. Imala je 4 mlina.

Grabska sa Pranjkovcima je 1740. godine posjed Džafer-age, kapetana utvrde Doboj.

PISKAVICA

Krajem 16. stoljeća između grada Gračnice i varoši Sokol se formira manje naselje po imenu Piskavica. Po popisu iz 1604. godine u statusu mezre i ima samo 4 kuće. Sve su muslimanske i njihov porez je iznosio 1000 akči, najviše od pšenice.

DNOPOLJE

Prema popisu iz 1604. godine u blizini

grada Gračanice se nalazi i veća mezra pod nazivom Dnopolje. Imala je 18 kuća, 17 muslimanskih i 1 nemuslimansku (došlac Dubić). Kuće su između ostalih imali i Ahmed spahija, Veli sin Pervana, Ahmed i Husein sinovi Hudaverdija i Ibrahim havadže (hodža). Ovo naselje se izgleda počelo formirati u drugoj polovini XVI stoljeća i vjerovatno se nalazilo ispod Gračanice u Sprečkom Polju (možda današnja Pribava). Prihod je iznosio 2732 akče, najviše od pšenice, a registrovan je i prihod od kupusa. Dnopolje je obuhvatalo i nekoliko zemina, čifluka i vinograda (npr. Mehmeda el Džindije). Takođe ima i 2 mlina.

VRANOVIĆI

U literaturi ima mišljenja da bi naselje Vranovići (Vranići), koje se spominje 1528., 1533. i 1548. godine u nahiji Završ na planini Majevidi, moglo kasnije biti naselje Vranovići u nahiji Sokol. Pretpostavlja se da je stanovništvo navedenog naselja vremenom preselilo na zapad i ponijelo ime svog sela. U 1711. godini Vranovići (koji se još uvijek navode u nahiji Završ) su timar Sejfulaha od 3250 akči.

CVITULJA je veća mezra sjeverno od grada Gračanice i zapadno od varoši Sokola na kojoj se 1548. godine nalazi 6 kuća. Sve kuće su muslimanske i pripadnika džindija, roda turske vojske na čelu sa Hizirom sinom Ishaka, serodom. Posjed je obuhvatao osim kuća i zemljišta, zatim vinograde a na njemu se nalazio i 1 mlin. Porez Cvitulje je 1548. godine bio 1948 akči. Te godine je tu imao čifluk sa vinogradom i Ali ćehaja od 50 akči. Početkom 17. stoljeća je taj čifluk prerasto u zemin Alije ćehaje, koji je obuhvatao dio mezre Cvitulja, vinograd i jednu baštinu, čiji je prihod 450 akči.

ZAGON je posjed koji se od početka 16. stoljeća razvija na graničnom području Gračanice i varoši Sokola. Pod imenom Pasija Zagon, je 1528. godine mali zakup u posjedu Mehmeda sina Barakovog (od 20 akči), 1533. godine mezra (50 akči) a 1548. godine je u posjedu Ramadana sina Mehmeda sa prihodom od 400 akči. Mezra Bani

Zagon u blizini varoši Sokol, je 1604. godine u posjedu Ramadana i Mehmeda i donosi 150 akči a jedan čifluk Ramadana sina Mehmeda je bio u timaru Nesuha Herseka, serbuljuka utvrde Srebrenik.

NASELJA NA GRANICI NAHIJE SOKOL se već nalaze u susjednim nahijama. Naselje **Miričina** (koje je danas u općini Gračanica) pripada nahiji Smoluća. U 1533. godini ima 31 kuću. Od toga muslimanskih 12 i nemuslimanskih 19. Tada pripada timaru Alija sa prihodom od 5000 akči. Primićur u Miričini 1548. godine je Ivan sin Radka. Početkom 17. stoljeća se spominje manja katolička župa Miričina. Selo Moranjak (1533. godine 86 kuća, prihod 7500 akči, 1548. godine 61 kuća, prihod 12252 akče, 1711. godine zijamet (I)Smaila, prihod 23000 akči) i Čekanić Rika (1533. godine 21 kuća, 1548. godine 33 kuće) u 16. stoljeću pripadaju nahiji Jasenica a Slana ili Slatina (Sladna) nahiji Srebrenik (1533. godine 146 kuća, prihod 14300 akči, 1548. godine 97 kuća, prihod 17634 akče). Područje planine Ozrena jugozapadno od nahije Sokol je u 16. stoljeću rijetko naseljeno i prva naselja se formiraju tek krajem stoljeća. Godine 1604 se spominju sela: Velika Jadrina, Tolimirići, Sočković i Tekućica. U prvoj polovini 17. stoljeća Boljanić a tek sredinom 18. stoljeća Suho Polje i Petrovo.

Treba istaći činjenicu da se u popisu naselja okoline Gračanice iz 1604. godine spominju dvije nahije, Sokol i Gračanica. Zapravo, sva ta naselja su još od srednjeg vijeka, pa kroz 16. stoljeće, pripadala župi, odnosno nahiji Sokol, koja je dobila naziv po istoimenoj utvrdi. Međutim, pomjerenjem granica Osmanskog carstva na sjever i opadanjem vojničkog značaja utvrde Soko, u drugoj polovini 16. stoljeća, Gračanica se razvoja u značajan urbani, administrativni, ekonomski i kulturni centar širih prostora, pa se zato počinje javljati i pojam nahija Gračanica. Početkom 17. stoljeća ta je nahija obuhvatala grad Gračanicu, njenu neposrednu okolinu, obližnje naselje i rudnik željeza Drenovac, mezru Dnopolje (pored Gračanice) i pripadajući međuprostor između navedenih naselja. Sva ostala naselja

i dalje se formalno vode u nahiji Sokol, kao i ranije.

Pored navedenih urbanih i drugih karakteristika, važno je napomenuti da je tokom 16. i 17. stoljeća u naseljima nahija Sokol, Gračanica i u njihovom neposrednom susjedstvu postojalo i nekoliko trgova i džamija. **Trgovi** su postojali u gradu Gračanici, u varoši Sokol i negdje između Klokotnice i Lukavice, možda i u Sladnoj, na mjestu koje se od davnina naziva Pandurište. **Džamije** (pored onih brojnih u Gračanici i Fethije u Sokolu), od 17. stoljeća najvjerojatnije su postojale u sljedećim naseljima: Orahovići, Klokotnici, Čekanićima, Sladnoj, a od 17/18. stoljeća i u Miričini, Brijesnici, Džakulama, Sjenini. U prvoj polovini 17. stoljeća vjerovatno su postojale manje crkve u katoličkim župama Gračanica i Miričina.

Brojne činjenice o raznovrsnim i bogatim urbanim ekonomskim, kulturnim, vjerskim, prosvjetnim i drugim sadržajima na ovom prostoru, početkom turske vladavine, mogu biti dobra osnova za neka buduća detaljnija tematska istraživanja.

Izvori i literatura

1. Adem Handžić, Opširni popis vlaha Zvorničkog sandžaka iz 1528. godine - nahija Sokol, *Gračanički glasnik* broj 20, Gračanica 2005.
2. Adem Handžić, Opširni popis Zvorničkog sandžaka iz 1548. godine - nahija Sokol, *Gračanički glasnik* broj 20, Gračanica 2005.
3. Aladin Husić, Gračanica i Soko u opširnom popisu Zvorničkog sandžaka iz 1604. godine, *Gračanički glasnik* broj 20, Gračanica 2005.
4. Medžida Selmanović, Opširni defter Zvorničkog sandžaka iz 1548. godine (nahije Jasenica i Srebrenik), *Biljeg Srebrnika* broj 2, Srebrenik 2004.
5. Aladin Husić, Opširni defter Zvorničkog sandžaka iz 1604. godine (nahija Jasenica), *Biljeg Srebrnika*, broj 3, Srebrenik 2005.
6. Amina Kupusović, Opširni defter Zvorničkog sandžaka iz 1604. godine (nahija Srebrenik), *Biljeg Srebrnika* broj 3, Srebrenik 2005.
7. Grupa autora, *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Bošnjački institut Zurich - Odjel Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2000.
8. Adem Handžić, *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, ANUBiH, Sarajevo, 1986.
9. Vladislav Skarić, Popis basanskih spahija 1123 (1711) godine, *Izabrana djela, knjiga III*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1985.
10. Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Svjetlost, Sarajevo, 1975.
11. Adem Handžić, Urbani razvoj Gračanice u XVI i XVII vijeku, *Gračanički glasnik* broj 12, Gračanica 2001.
12. Adem Handžić, Džemat mustahfiza tvrđave Sokol u turskom popisu iz 1533. godine, *Gračanički glasnik* broj 11, Gračanica 2001.
13. Adem Handžić, Tvrđava i naselje Sokol u prvim turskim defterima (iz 1528. i 1548. godine), *Gračanički glasnik* broj 11, Gračanica 2001.
14. Milan Vasić, Knežine i knezovi timarlilje u Zvorničkom sandžaku u 16 vijeku, *Godišnjak Istorijskog društva BiH*, broj X, Sarajevo, 1959.
15. Jusuf Mulić, *O razvoju gradskog naselja Gračanica u XVI i XVII vijeku*, *Gračanički glasnik* broj 12, Gračanica 2001.
16. Sadik Šehić, Gračanički kadiluk u Zvorničkom sandžaku - neki dokumenti, *Gračanički glasnik* broj 7, Gračanica 1999.
17. Nedim Zahirović, Nekoliko dokumenata i rukopisa iz biblioteke hfz. Ibrahima Mehinagića, *Gračanički glasnik* broj 20, Gračanica 2005.
18. Hatidža Čar-Drnda, *Sidžil Tešanjskog kadiluka (1740-1752)*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2005.
19. Rusmir Djedović, *Gračanica i okolina u srednjem vijeku (X st.-1520.)*, Zidna karta, Monos, Gračanica 1992/3.
20. Rusmir Djedović, Srednjovjekovne feudalne familije iz okoline Gračanice, *Gračanički glasnik* broj 2, Gračanica 1996.
21. Rusmir Djedović, Prilog poznavanju dalje prošlosti džamija i vakufa na područje općine Doboj Istok, *Stav - časopis za kulturu, umjetnost i društvena pitanja* broj 8-9, Tuzla 2004.
22. Edin Šaković, Stara džamija u Sokolu, *Gračanički glasnik* broj 11, Gračanica 2001.